

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.66>

ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Рагулін І.Ю.,

аспірант кафедри цивільного права,

Запорізький національний університет

ORCID: 0009-0005-3218-8292

Рагулін І.Ю. Використання водних біоресурсів як чинник забезпечення продовольчої безпеки України: правові аспекти.

Стаття присвячена дослідженню правових аспектів використання водних біоресурсів в Україні та впливу їх використання на забезпечення продовольчої безпеки країни. Стверджується, що сьогодні актуалізуються питання належного правового регулювання використання водних біоресурсів. Приділено увагу розгляду як законодавчих, так і наукових підходів до питання правового регулювання продовольчої безпеки України. Наголошується на необхідності прийняття окремого закону «Про основи продовольчої безпеки України». Констатується, що продовольча політика держави повинна мати максимальний ступінь самозабезпеченості, оскільки від якості та кількості споживаних продуктів харчування залежать здоров'я нації, тривалість життя, працездатність та інтелект населення.

Розглянуто законні підстави здійснення використання водних біоресурсів. Проаналізовано вплив галузі рибного господарства на забезпечення продовольчої безпеки України та зроблено висновок, що продовольча безпека країни значною мірою залежить від стану використання водних біоресурсів. Рівень споживання риби та продуктів її переробки виступає показником продовольчого забезпечення населення, який потрібно підтримувати на рівні фізіологічного доцільного споживання. Наголошується, що сьогодні розвиток галузі рибного господарства є одним з найважливіших завдань для забезпечення післявоєнного відновлення країни. У статті визначено, що водні біоресурси в умовах сьогодення є стратегічним державним харчовим резервом. Штучне відтворення цінних видів риб направлено як на підтримку водних екосистем, так і на формування промислових запасів.

У науковій роботі автором стверджується, що сьогодні продовольча безпека держави є умовою збереження її суверенітету, підтримання високого рівня здоров'я громадян, розвитку економіки країни. Акцентовано увагу на тому,

що використання водних біоресурсів є важливим для країни з точки зору забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення економічного стану, насичення внутрішнього ринку якісними продуктами харчування, підвищення зайнятості населення і його добробуту, а також збереження біорізноманіття та ефективного використання водних і гідробіологічних ресурсів.

Ключові слова: продовольча безпека, рибне господарство, водні біоресурси, промислове рибальство, використання земель, землекористування, аграрні правовідносини, земельні правовідносини.

Rahulin I.Yu. The use of aquatic bioresources as a factor in ensuring Ukraine's food security: legal aspects.

The article is dedicated to the study of the legal aspects of using aquatic bioresources in Ukraine and the impact of their usage on ensuring the country's food security. It is argued that the issue of proper legal regulation of the use of aquatic bioresources is becoming increasingly relevant today. Attention is given to both legislative and scientific approaches to the issue of legal regulation of Ukraine's food security. The necessity of adopting a separate law titled «On the Fundamentals of Food Security of Ukraine» is emphasized. It is noted that the state's food policy should aim for the highest degree of self-sufficiency, as the quality and quantity of consumed food products directly impact the nation's health, life expectancy, work capacity, and intellectual potential.

The article examines the legal grounds for the usage of aquatic bioresources. The impact of the fishing industry on ensuring Ukraine's food security is analyzed, with the conclusion drawn that the country's food security largely depends on the state of aquatic bioresource usage. The level of fish consumption and its processed products serves as an indicator of the population's food security, which should be maintained at a level conducive to physiological needs. It is stressed that the development of the fishing industry is one of the most important tasks for ensuring

the post-war recovery of the country. The article identifies aquatic bioresources as a strategic state food reserve in the current context. The artificial reproduction of valuable fish species is aimed at both supporting aquatic ecosystems and building industrial stocks.

The author asserts that today, food security is a condition for maintaining the state's sovereignty, supporting high levels of public health, and developing the country's economy. Emphasis is placed on the fact that the use of aquatic bioresources is crucial for the country in terms of ensuring food security, improving economic conditions, saturating the domestic market with quality food products, increasing employment and welfare, as well as preserving biodiversity and effectively using water and hydrobiological resources.

Key words: food security, fisheries, aquatic bioresources, industrial fishing, land use, land tenure, agrarian legal relations, land legal relations.

Постановка проблеми. Забезпечення продовольчої безпеки України є ключовим завданням на сучасному етапі економічного розвитку. Це питання належить до пріоритетних напрямів національної безпеки, виступає фактором підтримання державності та суверенітету, є важливою складовою демографічної політики і необхідною умовою для реалізації стратегічного національного пріоритету, що спрямований на підвищення якості життя громадян України.

Продовольча безпека сприяє збереженню стабільного соціального клімату в суспільстві, оскільки нестача продуктів у регіонах призводить до невдоволення населення. Це дає підстави розглядати продовольчу проблему як один із найважливіших структурних елементів економічної та національної безпеки країни. Національна безпека включає в себе забезпечення стабільного функціонування держави та захист її від зовнішніх і внутрішніх надзвичайних впливів. Сутність продовольчої безпеки як частини національної безпеки виявляється у взаємозв'язку з іншими компонентами цієї системи. У цьому контексті перетинаються ключові питання макроекономічного зростання з питаннями розвитку економіки країни. Важливо також наголосити на взаємному зв'язку усіх компонентів національної безпеки, а тому продовольча безпека держави є умовою збереження її суверенітету, забезпечення високого рівня здоров'я громадян тощо.

Стан опрацювання проблематики. Питанням, пов'язаним із проблемами правового забезпечення продовольчої безпеки, в тому числі і при використанні водних біоресурсів, приділялась увага багатьма вітчизняними вченими-пра-

вознавцями, серед яких варто відзначити: О.Г. Бондаря, О.В. Гафурову, В.А. Духневича, В.М. Єрмоленка, І.В. Ігнатенко, Н.В. Карпінську, Т.О. Коваленко, Т.В. Курман, В.В. Носіка, В.Ю. Уркевича, Д.В. Федчишина, М.В. Шульгу та інших.

Метою статті є дослідження правових аспектів використання водних біоресурсів та їх впливу на забезпечення продовольчої безпеки України.

Результати дослідження. Термін «продовольча безпека» набув поширення у міжнародній практиці після зернової кризи 70-х років двадцятого сторіччя.

У листопаді 1996 року у столиці Італії Римі було проведено Всесвітній форум з питань продовольства, на якому була прийнята «Римська декларація про всесвітню продовольчу безпеку». В документі йшлося про обов'язок кожної національної держави забезпечити «право на доступ до безпечних для здоров'я та повноцінних продуктів харчування відповідно до права на адекватне харчування та основного права на життя». На форумі було також надано визначення продовольчої безпеки як стану економіки, під час якого населенню країни в цілому і кожному громадянину зокрема гарантується доступ до продуктів харчування, питної води та інших харчових продуктів такої якості, асортименту та обсягу, які необхідні та достатні для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я та розширеного відтворення населення країни [1].

У 2021 р. Україна увійшла до складу Комітету зі всесвітньої продовольчої безпеки ООН, який підпорядковується Генеральній Асамблеї ООН через економічну і соціальну Раду ООН і конференції Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО).

Варто відзначити, що у чинному законодавстві термін «продовольча безпека» згадується у декількох нормативно-правових актах. Саме законодавче визначення міститься у статті 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року, відповідно до якої продовольча безпека – це захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [2].

Як слушно зазначається в науковій літературі, законодавство про продовольчу безпеку України сформувалось як підгалузь аграрного законодавства, яка має комплексний характер та включає в себе нормативно-правові акти різної спрямованості та юридичної сили, що містять норми щодо продовольчої безпеки [3, с. 50].

Аналізуючи правове регулювання сфери про-

довольчої безпеки України, можна констатувати, що сьогодні у законодавстві нашої країни відсутній спеціальний закон щодо продовольчої безпеки України. Певні намагання вирішити це питання були, зокрема, Верховною Радою України було прийнято закон «Про основи продовольчої безпеки України» від 8 квітня 2011 року [4]. Але 10 січня 2012 року Президент України повернув Закон до Верховної Ради України із своїми пропозиціями. В подальшому цей закон так і не був прийнятий Верховною Радою України.

На сучасному етапі правові норми, що забезпечують продовольчу безпеку держави, включені в низку нормативно-правових актів різної юридичної сили. Ці акти здебільшого регулюють не виключно питання продовольчого забезпечення, а загальні відносини в агропромисловому секторі. Тому сьогодні існує нагальна потреба прийняття окремого закону «Про основи продовольчої безпеки України». Як слушно зазначає Т.О. Коваленко, прийняття окремого, комплексного нормативно-правового акта має систематизувати законодавство у сфері забезпечення продовольчої безпеки України, що буде сприяти підвищенню ефективності правового регулювання [5, с. 31].

Крім того, задля реалізації державної економічної політики у сфері забезпечення продовольчої безпеки України, сприяння постачанню населення країни продуктами харчування, реагування на внутрішні та зовнішні загрози стабільності продовольчого ринку, а також ефективну участь у міжнародному співробітництві в галузі продовольчої безпеки, уявляється доречним органами виконавчої влади розробити та затвердити Доктрину продовольчої безпеки України.

В юридичній доктрині питанню визначення поняття продовольчої безпеки неодноразово приділялась увага вітчизняних науковців. Так, продовольчу безпеку визначають як складник національної безпеки держави, що передбачає захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою на принципах самозабезпечення безперешкодного фізичного та економічного доступу людини до продуктів харчування у кількості, асортименті, встановленого рівня якості та безпеки, необхідних для підтримання її здоров'я та звичайної життєвої діяльності [6, с. 24].

Також в літературі стверджується, що продовольча безпека є одним зі складників економічної безпеки країни, а тому політична стабільність та економічний і стабільний розвиток країни є можливими лише за умов розв'язання питань щодо забезпечення населення продуктами харчування. Тривала нестача основних продуктів харчування може стати причиною погіршення якості життя населення, зниження

продуктивності праці, негативних соціальних наслідків тощо [7, с. 90].

Національна продовольча політика повинна досягати максимальної самозабезпеченості, оскільки від якості та кількості споживаних продуктів харчування залежать здоров'я нації, тривалість життя, працездатність та інтелект населення.

Зазвичай питання продовольчого забезпечення асоціюють із розвитком сільськогосподарського виробництва. Однак, світова практика останніх років показує, що галузь рибного господарства набуває все більшого значення в цьому контексті.

Продовольча безпека значною мірою залежить від стану використання водних біоресурсів. Забезпечення продовольством 9 мільярдів населення Землі є однією з найскладніших проблем XXI століття. Особливо важливу роль використання водних біоресурсів відіграє в економіках країн, що розвиваються, де продовольча проблема є найгострішою. Майже 90% світового виробництва риби призначається для харчових цілей. За останні шістьдесят років темп зростання споживання риби вдвічі перевищував темп зростання населення у світі (3,2% проти 1,6% відповідно). Для третини населення нашої планети риба забезпечує 17–20% споживання тваринного білка. Продовольча проблема ускладнюється тим, що зростаюча частка водних біоресурсів використовується на межі біологічної стійкості (10% у 1974 році та 33% у 2016 році). У сучасних умовах 8% світових запасів риби виснажені, 20% використовуються надмірно, 52% – повністю, і лише 20% риби (дешевих видів) використовуються не повністю [8].

Індикаторами продовольчої безпеки у галузі рибного господарства є обсяг щорічного вилову, середньодушкове споживання рибної продукції, індекс споживчих цін на рибу та рибну продукцію тощо. Усі ці показники підлягають врахуванню при забезпеченні правового регулювання, зокрема, при щорічному розподіленні лімітів на вилов живих водних біоресурсів.

Найважливішим показником рибного господарства у контексті забезпечення продовольчої безпеки є обсяг добування (вилову) живих водних біоресурсів. Так, відповідно до Публічного звіту т.в.о. голови Державного агентства меліорації та рибного господарства України за 2022 рік загальний обсяг добування (вилову) водних біоресурсів підприємствами рибної галузі України склав 33,8 тис. тонн [9]. А у наступному 2023 році загальний обсяг добування (вилову) водних біоресурсів підприємствами рибної галузі України склав 38,2 тис. тонн [10]. Як вбачається із статистики, навіть незважаючи на військовий стан, поступово ситуація покращується, хоча цього явно недостатньо.

Що ж до споживання риби населенням України, то наша країна більш ніж на 80% є імпортозалежною державою та потребує нарощування власного виробництва рибної продукції з метою гарантування продовольчої безпеки держави. Рівень споживання риби та продуктів її переробки виступає показником продовольчого забезпечення населення, який потрібно підтримувати на рівні фізіологічного доцільного споживання. Загальне споживання того чи іншого продукту визначається шляхом розроблення балансу попиту і пропозиції, в основу якого покладено дані відомчих статистичних спостережень ресурсної складової риби і рибної продукції та використання її за можливими напрямками [11, с. 26].

На сьогодні одним з пріоритетних завдань для держави є відтворення водних біоресурсів, особливо в умовах війни. Адже водні біоресурси є стратегічним державним харчовим резервом. Штучне відтворення цінних видів риб направлене як на підтримку водних екосистем, так і на формування промислових запасів.

В спеціальному Законі України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від питанням штучного відтворення водних біоресурсів приділено увагу у Розділі IX [12]. Зокрема, зазначається, що штучне відтворення водних біоресурсів здійснюють суб'єкти рибного господарства шляхом розведення, вселення, переселення водних біоресурсів для здійснення рибогосподарської діяльності.

Зариблення водойм України здійснюється за рахунок державного бюджету, користувачів водних біоресурсів, громадських організацій, благодійних внесків, компенсаційних коштів, підприємств, які працюють відповідно до режимів рибогосподарської експлуатації водних об'єктів та за місцевими програмами. Так, у 2023 році 31 суб'єкт господарювання здійснювали зариблення у режимі рибогосподарської експлуатації водних об'єктів, якими вселено понад 10 млн екз. різновікової молоді риб [10]. Така форма організації дозволяє з мінімальною шкодою для оточуючого навколишнього природного середовища за рахунок зариблення представників традиційної полікультури оптимізувати трофічні ланцюги водоймі, попередити негативні природні процеси у водоймах, зокрема заростання та заболочування, та забезпечити збільшення природної рибопродуктивності за екстенсивною технологією [13, с. 130].

Завданнями законодавства про рибне господарство є правове регулювання відносин у галузі вивчення, охорони, відтворення, використання та реалізації водних біоресурсів, переміщення через митний кордон України водних біоресурсів та продукції з них, а також встановлення основних принципів регулювання та управ-

ління рибогосподарською діяльністю в межах території України у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах, територіальному морі, виключній (морській) економічній зоні України та на континентальному шельфі (Ст. 3 ЗУ «Про рибне господарство»). Саме тому, сьогодні в умовах воєнного стану вкрай важливо реагувати на виклики, що постають перед галузю рибного господарства, дотримуватися вимог щодо відновлення та збереження водних біоресурсів.

Представниками земельно-правової науки слушно стверджується, що належна правова регламентація впорядкування використання водних біоресурсів є важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки України, адже не лише сприяє збільшенню асортименту та виробництву української рибної продукції, задоволенню потреб населення у вітчизняній продукції рибної промисловості, а й допоможе забезпеченню раціонального використання водних біоресурсів користувачами [14, с. 139].

Висновок. Таким чином, можна констатувати, що, хоча вітчизняне рибне господарство розвивається поступово, воно має ряд суттєвих недоліків, зокрема і у сфері належного правового регулювання. Зазначене зумовлює необхідність удосконалення цієї сфери, встановлення більш деталізованого зв'язку зі сферою забезпечення продовольчої безпеки країни. Завдяки наявності ресурсного потенціалу, при умові ефективного використання живих водних біоресурсів, Україна має всі підстави для забезпечення не лише продовольчої безпеки для свого населення, а й для власного економічного зростання.

Проте для реального підйому галузі рибного господарства потрібно забезпечити належне правове регулювання, масштабні фінансові інвестиції, ефективні заходи державної підтримки, гарантії для інвесторів, розвиток державно-приватних партнерств та чітку політичну волю для створення пріоритетних умов для стабільного розвитку цієї галузі.

Використання водних біоресурсів є важливим для країни з точки зору забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення економічного стану, насичення внутрішнього ринку якісними продуктами харчування, підвищення зайнятості населення і його добробуту, а також збереження біорізноманіття та ефективного використання водних і гідробіологічних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Rome Declaration on World Food Security. Rome, 13 November 1996. URL: <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm>.
2. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року. № 1877-IV. Відомо-

- сті Верховної Ради України. 2004. № 49. Ст. 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1877-15>.
3. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України : монографія. За ред. В.Ю. Уркевича, М. В. Шульги. Харків, 2013. 326 с.
 4. Проект Закону України «Про основи продовольчої безпеки України» від 8 квітня 2011 року. № 8370. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI00A>.
 5. Коваленко Т.О. Нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки України: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. 2019. № 3. С. 26–31. URL: <http://ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2019/3/7.pdf>.
 6. Курман Т.В. *Правове забезпечення продовольчої безпеки в Україні: національний та міжнародний аспекти*. Харків. 2010. 97 с.
 7. Грехова О.Т. Щодо поняття та ознак «продовольчої безпеки». *Бізнес-навігатор*. 2014. № 1. С. 90–93.
 8. Департамент риболовства та аквакультури FAO. *Стан світового рибальства та аквакультури*. Рим, 2010. URL: <https://www.fao.org/4/i1820r/i1820r.pdf>.
 9. Публічний звіт т.в.о. голови Державного агентства меліорації та рибного господарства України за 2022 рік. URL: https://darg.gov.ua/files/23/02_15_zvit.pdf.
 10. Публічний звіт т.в.о. голови Державного агентства меліорації та рибного господарства України за 2023 рік. URL: https://darg.gov.ua/files/26/02_15_zvit.pdf.
 11. Купінець Л.Є., Шершун О.М. Ємність ринку продукції рибальства та рибництва на засадах визначення співвідношення пропозиції та попиту. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. № 4 (37). С. 23–32. URL: https://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/37_2022/6.pdf.
 12. Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 року. № 3677-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 17. Ст. 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17/ed20230701#Text>.
 13. Федчишин Д.В. Практичні правові проблеми використання водних біоресурсів в галузі рибного господарства. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 128–134. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/2_2022/20.pdf.
 14. Федчишин Д.В., Ігнатенко І.В. Органічне виробництво продукції аквакультури в Україні: особливості та перспективи. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 138–145. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/20.pdf.